

УДК 343.985.7/340.691.5

О. В. Нароженна, старший викладач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

**ДО ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО
ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ РОБІТ
НА ОБ'ЄКТІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ**

Статтю присвячено питанням проведення судової експертизи під час розслідування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини; визначене поняття судової експертизи; запропоновані питання експертові при складанні постанови про призначення експертизи, зокрема, мистецтвознавчої, а саме при розслідуванні вказаного складу злочину при кваліфікації за ч. 1 ст. 298 Кримінального кодексу України: незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини; обґрунтовано присутність експерта-мистецтвознавця при проведенні слідчого огляду під час розслідування вказаного злочину.

Ключові слова: розслідування, спеціальні знання, експертиза, мистецтвознавство, об'єкт археологічної спадщини.

Постановка проблеми. В період становлення демократичного суспільства укріплення законності та правопорядку є однією з першочергових завдань держави. Вирішення її потребує не лише постійної та активної діяльності слідчих органів та суду, але й ефективного функціонування інституту судової експертизи, оскільки висновок експерта – один з найважливіших засобів доказування при розслідуванні злочинів. Експертиза визнається основною формою використання спеціальних знань та науково-технічних досягнень при розслідуванні злочинів [1, 11].

Згідно статті 242 Кримінального процесуального кодексу України, експертиза призначається, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [2]. Стаття 101 Кримінального процесуального кодексу розширює поняття «знання», зазначаючи, що висновок експерта ґрунтується на наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Експертиза значно розширює пізнавальні можливості розслідування, дозволяє використовувати науково-технічні засоби при встановленні обставин злочину. Оскільки стаття 84 Кримінального процесуального кодексу України визначає висновок експерта одним з видів доказів, то, очевидно, призначення експертизи спрямовано на отримання доказів, тобто фактичних даних. Особливість експертизи, як способу збирання доказів, проявляється в поєднанні цілеспрямованої діяльності слідчого з отримання висновку експерта і діяльності судового експерта з дослідження представлених об'єктів та формуванню вивідного знання – фактичних даних [1, 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою проблеми використання спеціальних знань у ході розслідування окремих видів злочинів займались відомі вчені-юристи України та зарубіжжя: П. Д. Біленчук, В. Г. Гончаренко, В. О. Коновалова, Н. П. Майліс, Ю. К. Орлов, І. В. Постіка, О. Р. Шляхов, В. Ю. Шепітько, А. П. Шеремет та ін. Лише деякі з них приділяли увагу проведенню експертизи при розслідуванні злочинів проти громадського порядку і моральності взагалі та незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини зокрема і розглядали це питання без детального аналізу проблемних питань, що полегшили б проведення розслідування вказаного виду злочинів з точки зору слідчого. Тому актуальність теми нашої статті доводять нагальні потреби слідчої практики мати розроблені тактичні рекомендації задля ефективного та швидкого розслідування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини суб'єктом пізнавальної діяльності.

Метою статті є теоретичний аналіз проблемних питань призначення мистецтвознавчої експертизи при розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Серед криміналістів немає єдиної точки зору щодо поняття судової експертизи. Деякі вчені уявляють експертизу як процес наукового дослідження (наприклад, Б. П. Єрмоленко, О. А. Крестовніков, А. В. Колдін), інші вважають експертизу практичною діяльністю (Ю. І. Шапоров, М. Г. Шурухнов та інші), найпоширеніші точки зору об'єднують ці дві позиції, тобто висловлюються судження щодо зведення експертного дослідження як науково-практичної діяльності (зокрема, В. К. Лисиченко, В. О. Образцов).

М. Г. Щербаківський визначає судову експертизу як дослідження, що проводиться судовим експертом з використанням спеціальних знань, представлених компетентними органами (особою) об'єктів з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для провадження, що відображається у висновку експерта і є самостійним видом доказів [1, 15].

Т. В. Каткова пропонує визначення судової експертизи як найбільш розповсюдженої форми застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві та є процесуальною дією, сутність якої полягає в дослідженні обізнаною особою – експертом представлених у його розпорядження слідчим (прокурором, судом) об'єктів і матеріалів, з метою встановлення фактів, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження [3, 505]. Таке визначення, на нашу думку, є більш коротким, ніж попереднє, та робиться акцент на процесуальній складовій дефініції, що розглядається.

Приблизно таку ж позицію займають А. В. Кофанов та О. С. Кофанова, які проголошують, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини провадження, що перебуває в провадженні органів досудового та судового слідства [4, 201].

Ми погоджуємося з позицією законодавця, яка об'єднує всі точки зору вчених та охоплює потреби теорії та практики судової експертизи: «Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду» [5].

При розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини експертиза, яку ми вважаємо обов'язковою для призначення та проведення, є мистецтвознавча. Однак сліди на предметі та технологія виробу і зберігання предмета повинні розглядатися різними експертами для всебічного вирішення питання про сам предмет експертизи, його призначення, походження, вік тощо. Експерти можуть залучатися з різних галузей спеціальних знань: мистецтвознавство, балістика, дактилоскопія, дендрохронологія, гемологія, товарознавство, технічна експертиза документів тощо.

Вибір тієї чи іншої форми застосування спеціальних знань має бути тактично обґрунтованим. В першу чергу, потрібно враховувати істотність факту, що встановлюється. Якщо факт, який встановлюється з використанням спеціальних знань, є доказовим, тобто може бути використаний як аргумент в процесі наступного доказування як засіб підтвердження чи виключення висунутих при розслідуванні версій і, особливо, коли ознакам, на основі яких цей факт встановлюється, можливо, надано різні пояснення, необхідно проведення експертизи.

Немаловажними критеріями вибору форми застосування спеціальних знань є: час, необхідний для їх застосування; надійність достовірного встановлення факту; економічність [6, 538].

Будь-яка із передбачених експертиз призначається згідно ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України у випадках, коли для з'ясування обставин щодо історичної або культурної цінності предмета, який має значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Кримінальний процесуальний кодекс не дає тлумачення терміну «спеціальні знання». Під цим поняттям на практиці та в літературі вважаються знання, набуті в результаті отримання спеціальної освіти або в процесі практичної роботи з конкретної спеціальності. Тому до спеціальних знань не відносяться суспільні та юридичні знання [7, 7].

В. Я. Колдін представив на суд громадськості свою концепцію спеціальних знань. За його визначенням, це знання, які набуті за допомогою спеціальної (професійної) освіти та досвіду [8, 413]. Із професором В. Я. Колдіним погоджується О. А. Крестовніков, який за два роки (у 2007 р.) надає таке ж саме визначення поняттю «спеціальні знання» [6, 537]. Таке формулювання видається нам невдалим та неповним, адже надає залишає багато «білих плям», зокрема, як саме ці знання стосуються кримінального провадження, освіта в яких галузях видається автору такою, яку можна застосувати при залученні судового експерта тощо.

Дещо більш розширене та точне визначення спеціальним знанням надає М. Б. Вандер, вказуючи, що спеціальні знання набуваються в результаті професійної підготовки: отримання відповідної освіти, оволодіння навиками, накопичення практичного досвіду [9, 650]. Але це визначення також не є вдалим, повним та зрозумілим, які саме галузі людської діяльності підпадають під визначення освіти та практичного досвіду.

Не позбавлене недоліків і поняття, запропоноване Ю. В. Терещенко: «Спеціальні знання – це сукупність професійних знань, умінь, навичок, а також досвіду їх застосування, що використовуються в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, сторонами кримінального процесу при розслідуванні кримінальних правопорушень з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. До спеціальних знань відносяться відомості, навички і уміння, що не є загальновідомими, не мають широкого поширення, а отримані в результаті теоретичної і практичної професійної підготовки особи. Ці знання особа повинна набувати в ході практичної діяльності, накопичуючи професійний досвід роботи. Тому формула «знання + уміння + навички + досвід» якнайповніше на сьогодні охоплює структуру спеціальних знань» [10, 278].

Незважаючи на багатослівність поняття, сфера використання спеціальних знань не окреслена чітко, незрозуміло де саме застосовуються такі знання, окрім ремарки «при розслідуванні кримінальних правопорушень з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні». Це необґрунтовано розширює сферу застосування спеціальних знань, що не знаходить своє відображення у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України.

На нашу думку, найвдалішу дефініцію запропонував М. Г. Щербаковський, який зазначив, що спеціальні знання – це професійні знання, отримані в результаті навчання, а також навички, набуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки й інших суспільно корисних сферах людської діяльності, що використовуються разом з науково-технічними засобами під час проведення експертизи. Змістом спеціальних знань є теоретично обґрунтовані і перевірені практикою положення і правила, що вносяться до будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва й ін. [11, 6]. Таке визначення містить і перелік сфер людської діяльності, і чітке посилання на потреби кримінально-процесуальної науки та криміналістики, і в якості джерела доказів, що конкретно вказано в КПК України, запропоновано проведення експертизи.

В процесі розслідування спеціальні знання застосовуються слідчим, спеціалістом, експертом, але в різних криміналістичних ситуаціях і в процесуальних формах. Слідчий і спеціаліст застосовують їх в процесі звичайних слідчих дій, наприклад, при огляді, обшуку, слідчому експерименті. Експерт же застосовує їх при спеціальній слідчій дії – експертизі [6, 538].

Проведення експертизи є слідчою дією, і проведення її можливе лише після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У науковій літературі пропонується внесення мистецтвознавчої експертизи до переліку процесуальних дій, які можуть провадитися до відкриття кримінального провадження, а отримані резуль-

тати дослідження мають використовуватися як докази [12, 122]. Ми не погоджуємося з такою точкою зору, адже не бачимо необхідності у винесенні мистецтвознавчої експертизи за «межі» кримінального провадження, зокрема, тому що проведення такої експертизи забирає багато часу і не вкладається у приписані законодавцем 24 години.

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування [2, ст. 214].

Розслідування починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Здійснення слідчих (розшукових), організаційно-тактичних та інших дій до внесення відомостей або без такого внесення до реєстру не допускається. Єдина слідча дія, яку на даний час допускає законодавець для проведення до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, – огляд місця події у невідкладних випадках. При цьому внесення відомостей має відбутися негайно після завершення огляду або при першій можливості.

Огляд місця події є поширеною слідчою дією, з розробленим доволі конкретно та детально переліком доцільних тактичних прийомів. Це не тільки розумова діяльність, спостережливість слідчого, але й швидка робота оперативно-слідчої групи зі спеціалістами у її складі. А визначальною ознакою роботи спеціаліста на місці події є використання ним навиків зі збирання слідів, їх фіксації, правильне вилучення та прийняття заходів щодо зберігання та транспортації виявлених предметів зі слідами чи самих слідів. Такі навики утворюються у спеціаліста завдяки навчанню, роботі та досвіду. Тому немає жодних сумнівів щодо припису законодавця про невідкладність огляду місця події з точки зору тактики проведення слідчих дій. Такі характеристики як оперативність, чіткість алгоритм дій та взаємозв'язок між членами слідчо-оперативних груп щодо мистецтвознавчої експертизи вжити на даний час неможливо. Тому ми вважаємо недоцільним призначати будь-які експертизи, зокрема, мистецтвознавчу нашвидкуруч, та потім розглядати висновок такої «стрімкої» експертизи як джерело доказів. На нашу думку, проти ідеї, висловленої Т. Г. Катковою та Т. В. Катковою, виступає і такий чинник як пошук експерта, що має спеціальні знання саме у тій галузі, що потребує розслідування конкретного злочину при вчиненні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

Висновки. Успішне розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з незаконним проведенням пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, неможливо без використання спеціальних знань. Специфічність обставин таких проваджень вимагає для з'ясування знань експертів різного профілю: мистецтвознавців, гемологів, товарознавців тощо.

Основною експертизою, на наш погляд, є мистецтвознавча експертиза, що проводиться при розслідуванні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, яка, по суті, є комплексною та включає до себе експертизи різних видів.

Доцільно призначати експертизу негайно після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Це дає можливість якнайшвидше отримати необхідні висновки для проведення подальшого розслідування та для оцінки та використання такого виду доказу як висновок експерта.

Список літератури

1. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование [Текст]: Учебно-практическое пособие. – Харьков: Эспада, 2005. – 544 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст] від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
3. Руководство по расследованию преступлений [Текст]: Науч.-практ. пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников и др. – Харьков: Консум, 2001. – 608 с.

4. Кофанов А. В., Кофанова О. С. Криміналістика [Текст]: [посібник для підготовки до іспитів]. – К.: ФОП О. С. Лікан, 2011. – 248 с.
5. Про судову експертизу [Текст]: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
6. Криминалистика: информационные технологии доказывания [Текст]: Учебник для вузов / Под редакцией В. Я. Колдина. – М.: Зерцало-М, 2007. – 752 с.
7. Каткова Т. В., Кожевников Г. К. Судові експертизи (Підстави та процесуальний порядок призначення і провадження, перелік типових питань) [Текст]: Навч. посібник: 3-тє вид. – Х.: Рубікон, 2003. – 192 с.
8. Криминалистика [Текст]: Учебник / Отв.ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – 781 с.
9. Курс криминалистики [Текст]: в 3 т. Т. I. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / Под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 683 с.
10. Терещенко Ю. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів [Текст] // Проблемні аспекти експертної практики: збірник матеріалів круглого столу / редкол.: О. Л. Кобилянський, П. С. Антонюк, С. Ю. Свобода; Київ. ННПФЕКП НАВС. – К.: Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2014. – 340 с.
11. Щербаковский М. Г. Судова експертологія [Текст]: Навчальний посібник. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 199 с.
12. Каткова Т. Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину [Текст]: практ. посіб. / Т. Г. Каткова, Т. В. Каткова. – Х.: Право, 2011. – 240 с.

Стаття надійшла 18.09.2017 р.

Е. В. Нарожная, старший преподаватель
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

К ВОПРОСУ НАЗНАЧЕНИЯ ИСКУССТВОВЕДЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕНИЯ ПОИСКОВЫХ РАБОТ НА ОБЪЕКТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ

Резюме

Статья посвящена вопросам назначения судебной экспертизы при расследовании незаконного проведения поисковых работ на объекте археологического наследия. Расследование такого сложного и многогранного преступления специфично и требует успешного и профессионального взаимодействия следователя с иными участниками процесса, обладающего специальными знаниями. В статье освещены вопросы, которые, по нашему мнению, целесообразно учитывать при расследовании указанного вида преступлений.

Ключевые слова: расследование, специальные знания, экспертиза, искусствоведение, объект археологического наследия.

O. V. Narozhna, Senior Lecturer
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

TO QUESTION OF APPOINTMENT ARTISTIC EXPERTISE IN THE INVESTIGATION OF UNLIMITED SEARCH WORKS ON THE OBJECT OF THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE

Summary

The article is devoted to the issues of appointment of forensic expertise in investigating the illegal conduct of exploratory work at the site of the archaeological heritage. The investigation of such a complex and multi-faceted crime is specific and requires the successful and professional interaction of the investigator with other participants in the process with special knowledge. The article covers issues that we think it is advisable to take into account when investigating this type of crime.

Key words: investigation, special knowledge, expertise, art studies, object of archaeological heritage.